

پرسش‌نامه رفتار خیرخواهانه و کاربرد آن در مدیریت روابط میان‌فردی براساس منابع اسلامی

محمد محسن گلوردی یزدی^۱

محمدصادق شجاعی^۲

مهدی عباسی^۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف ساخت پرسشنامه رفتار خیرخواهانه در مدیریت روابط میان‌فردی انجام شده است. داده‌ها با استفاده از دو روش تحلیل محتوای متون دینی و پیمایشی از منابع اسلامی (آیات و روایات) گردآوری شده است. یافته‌های پژوهش در بخش کیفی برای احسان، ۴۱ نشانه را در ۶ مؤلفه نظری تحت عنوان «سودمندی اجتماعی»، «روابط مثبت»، «مثبت‌اندیشی»، «نفوذ-مطلوبیت»، «خویش‌تنداری» و «تمامیت» به دست داد. براین اساس، گویه‌های اولیه طراحی شد و سپس بنا بر نظر ده نفر از کارشناسان علوم دینی و روان‌شناسی ۱۳۰ گویه طراحی و اجرا گردید و پس از تجزیه و تحلیل آماری بر روی داده‌ها، پرسشنامه اولیه رفتار خیرخواهانه با ۱۲۱ گویه تهیه و تدوین گردید. با روش پیمایشی به‌منظور بررسی و ارزیابی روایی و اعتبار مقیاس اولیه رفتار خیرخواهانه، در نمونه‌ای از ساکنان شهرک پردیسان قم مورد بررسی قرار گرفت. برای بررسی روایی محتوای نشانگان و گویه‌ها، از نظرات ده نفر از کارشناسان خبره استفاده گردید. برای به دست آوردن روایی سازه، همبستگی (پیرسون) هر گویه با نمره کل محاسبه گردید و نتایج حاکی از روایی مطلوب بود. در بررسی اعتبار مقیاس نیز ضریب آلفای کرونباخ، ۰/۸۳ و ضریب دونیمه‌سازی گاتمن، ۰/۹۰ و ضریب دونیمه‌سازی اسپیرمن- براون، ۰/۹۱ به دست آمده است.

واژگان کلیدی: احسان، منابع اسلامی، آزمون، روابط میان‌فردی، پرسشنامه احسان.

---

۱. دانش‌آموخته حوزه علمیه و کارشناسی ارشد روان‌شناسی، مؤسسه عالی اخلاق و تربیت.

۲. عضو هیات علمی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (نویسنده مسئول)

۳. عضو هیئت علمی پژوهشکده اخلاق و روان‌شناسی اسلامی.

مقدمه

در اسلام نیکی به دیگران، هم به عنوان یک تکلیف دینی و هم به عنوان یک رفتار اخلاقی مورد توجه قرار گرفته است (آذریباجانی و همکاران، ۱۳۹۰: ص ۳۳۳). تعبیر و واژه‌های زیادی در ارتباط با این موضوع به کار رفته که یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین آنها احسان است. برای مثال، خداوند در قرآن می‌فرماید: ﴿و احسنوا ان الله يحب المحسنين﴾؛ نیکی کنید که خداوند نیکوکاران را دوست می‌دارد (بقره: ۱۹۵). در این پژوهش رفتار خیرخواهانه با توجه به کلمه احسان مفهوم‌سازی شده است.

واژه «احسان» در لغت، مصدر باب افعال از ریشه «حسن» به معنای زیبایی و نیکویی است و احسان نیز به معنای نیکی کردن است (قرشی، ۱۳۷۰: ج ۲، ص ۱۳۴). همچنین «حُسْن»، عبارت است از هر اثر بهجت‌آفرین و شادی‌بخشی که مورد آرزو باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ج ۱، ص ۴۹۰). اصل مشترک در ماده این لغت این است که در مقابل «قبیح» و «سئ» قرار دارد و این معنا یا در موضوعات خارجی مادی یا در امور معنوی یا در قول، عمل و صفات قلبی قرار دارد (مصطفوی، ۱۴۰۴: ج ۲، ص ۲۶۰). همچنین احسان در قرآن در سه معنا به کار رفته است:

۱. احسان به معنای انجام دادن کار نیک (بقره: ۵۸؛ اعراف: ۵۵)؛
۲. احسان به معنای انجام کار شایسته در شکل کامل آن (یوسف: ۲۳؛ تغابن: ۳؛ سجده: ۷)؛
۳. احسان به معنای نیکی به دیگران (نساء: ۳۶؛ انعام: ۱۵۱؛ قصص: ۷۷؛ آل عمران: ۱۳۴). (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ج ۱، ص ۴۹۲)

در کتاب‌های تفسیری و اخلاقی تعاریف مختلفی برای احسان ذکر شده است؛ برای مثال: رضایت از سعادت دیگران و رساندن نفع و فایده به دیگران (طوسی، ۱۴۰۹: ج ۲ ص ۱۵۳). کاری که از سر آگاهی و به شکل شایسته انجام گیرد (طبرسی، ۱۴۰۶: ج ۱، ص ۲۴۸) و نیز انجام کاری به شکل نیکو و با انگیزه خدایی و رساندن خیر یا سود به دیگری بدون چشم‌داشت و توقع هرگونه پاداش و جبرانی (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۴، ص ۲۰).

بر طبق آیات، روایات و تعاریف ارائه‌شده، یکی از موارد کاربرد احسان، تعاملات و روابط میان‌فردی است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ج ۱، ص ۴۹۲). علامه طباطبایی (۱۳۷۴) در تفسیر آیه ﴿ان الله يامر بالعدل والاحسان﴾؛ خداوند به عدالت و احسان فرمان داده است (نحل: ۹۰)، می‌فرماید: در این آیه، احسان مانند عدل، جنبه‌های اجتماعی را هم در بر می‌گیرد. بنابراین، یک بخش احسان، احسان به غیر است؛ یعنی اینکه به دیگران سود و فایده برساند؛ نه اینکه صرفاً کار خوبی انجام دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۲، ص ۴۷۹).

درباره احسان به دیگران، آیات متعددی در قرآن و روایات فراوانی از پیشوایان معصوم (علیهم‌السلام) صادر شده و نشانگر آن است که احسان در دیدگاه اسلام به عنوان یک اصل اخلاقی مطرح است و جامعه بشری برای تکامل و شکوفایی خویش، بدان نیازمند است و مدینه فاضله اسلامی هرگز از احسان و محسنان تهی نیست. از این رو پیامبر اسلام (ص) پس از پذیرش دین، نخستین دستور عقل را دوست داشتن مردم و نیکی کردن به هر انسان خوب و بدی بیان می‌دارد (نوری الطبرسی، ۱۴۰۸: ج ۲، ص ۳۵۹) و فرموده است: «أَفْضَلُ الْإِيمَانِ الْإِحْسَانُ» (تمیمی آمدی، ۱۳۸۷: ص ۱۸۸) و برترین نشانه ایمان را احسان دانسته اند.

احسان صرف نظر از اینکه مایه اصلاح مسکینان و بیچارگان و درماندگان است، و افزون بر اینکه باعث انتشار دادن رحمت و ایجاد محبت است، همچنین آثار نیک دیگری دارد که به خود نیکوکار برمی گردد؛ چون باعث می شود ثروت در اجتماع به گردش درآید، و امنیت عمومی و سلامتی پدید آید، و سبب نزدیکی قلب ها به یکدیگر شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲ ص ۴۷۹). احسان موجب نفوذ در دیگران و تاثیرگذاری بر قلب و احساس آنها می شود.

در منابع اسلامی مفهوم احسان، به مناسبت های مختلف از سوی اندیشمندان مسلمان مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. برای مثال، فقها برای استنباط برخی احکام فقهی، به آیات و روایات این باب استناد کرده اند (محقق حلی، ۱۳۸۹: ج ۲، ص ۲۰) و قاعده احسان از قواعد مهم فقهی است که کاربرد فراوانی در فقه اسلامی دارد (ر.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۰: ج ۲، ص ۲۵۱-۲۷۹). همچنین در منابع اخلاقی (غزالی، بی تا، ج ۲، ص ۷۹۳) و عرفانی (قیصری، ۱۳۷۵: ص ۶۱۵ به نقل از اسدی، ۱۳۸۹، ص ۹۷) احسان به عنوان یک اصل مهم همراه با پاره ای از تحلیل ها و برداشت ها در حوزه های مختلف فردی و اجتماعی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. ضمناً مقالات، پایان نامه ها و پژوهش های (او صالی، ۱۳۸۱؛ سالاروندیان، ۱۳۸۵؛ دهقان رجبی، ۱۳۹۲) متعددی درباره ابعاد مختلف این مفهوم در سال های اخیر به نگارش درآمده است.

کارکردهای اجتماعی رفتار خیرخواهانه در روان شناسی تحت عنوان های مختلفی مانند نوع دوستی^۱، رفتارهای اجتماعی مطلوب^۲، دوست داشتن^۳، مهربانی^۴، لذت بردن از یاری رساندن به نیازمندان، عشق به مردم^۵ (آلپورت^۶ ۱۹۶۶ به نقل از شریفی، اسکندری، دلاور و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۲۳) گرایش به سوی دیگران^۷ (رولی^۸ ۲۰۰۶ به نقل از شریفی و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۲۲) و علاقه اجتماعی^۹ (آدلر^{۱۰} به نقل از لیک^{۱۱} ۲۰۰۶) به کار رفته است. در روان شناسی مثبت نگر^{۱۲} بر اساس تقسیم بندی فضایل، سلیگمن^{۱۳} شش دسته فضیلت هسته ای انسانی (حکمت و دانش^{۱۴}، شجاعت^{۱۵}، عشق و انسانیت^{۱۶}، عدالت^{۱۷}، اعتدال^{۱۸}، معنویت و تعالی^{۱۹}) را برمی شمرد.

1. Altruism.
2. prosocial behaviors.
3. Love.
4. Kindness.
5. Love of people.
6. Allport G.W.
7. Movement toward others.
8. Rule, R.
9. Social Interest.
10. Adler, A.
11. Leak, V.K.
12. Positive Psychology.
13. Seligman.
14. Wisdom.
15. Bravery.
16. Humanity.
17. Justice.
18. Moderation.
19. Sublimation.

(سلیگمن، ۲۰۰۲) از منش‌های زیرمجموعه انسانیت، دوست داشتن^۱، مهربانی^۲، لذت بردن از یاری رساندن به نیازمندان است که می‌توان آنها را مرتبط با معانی و مصداقی «احسان» دانست.

تمایل افراد به یاری‌رسانی را می‌توان تحت عنوان فضیلت‌های خویشتن‌داری، تحمل و شکیبایی، عدالت، احسان، تدبیر و دوراندیشی خلاصه کرد (جفریز^۳ ۱۹۹۸ به نقل از شریفی و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۲۳) و این پنج فضیلت اخلاقی نشان می‌دهد که شخصیت نوع‌دوست، شخصیتی تک‌بعدی ندارند؛ بلکه چندین جنبه از شخصیت وی شامل کنترل انگیزه‌ها و محرک‌ها، ابتکار، باورهای راستین، مهربانی و دوراندیشی، در رفتارهای مثبت اجتماعی وی تأثیر می‌گذارند (کول و همکاران^۴، ۲۰۰۱ نقل از پترسون و سلیگمن^۵، ۲۰۰۴، ص ۴۳).

درباره خیرخواهی و خدمت به دیگران، در روان‌شناسی می‌توان گفت که افراد یاری‌رسان و ایثارگر، در همه صفات شخصیتی با افراد عادی تفاوت دارند. براین اساس، آنها در صفت روان رنجورخویی^۶ نسبت به افراد عادی پایین‌تر هستند و در زمینه صفات برون‌گرایی^۷، گشودگی^۸، توافق‌پذیری^۹ و باوجدان بودن^{۱۰}، از افراد عادی بالاترند (شریفی و همکاران ۱۳۸۹، ص ۲۲). مطالعه پود ساکف^{۱۱} و همکاران و بررسی پتر، میدیلی^{۱۲} و کگل میر^{۱۳} نشان داده است که کمک‌رسانی و جوانمردی رابطه مثبتی با کیفیت بازده کار دارد (نقل از بیرهوف، ۲۰۰۲) و بر اساس نتایج آکسل رود و همکاران و کول^{۱۴} و همکاران (۲۰۰۱)، افراد دارای تمایلات نوع‌دوستی قوی، سطوح پایینی از صفات ضداجتماعی^{۱۵} و خودشیفتگی^{۱۶} را به معرض نمایش می‌گذارند (نقل از پترسون و سلیگمن، ۲۰۰۴).

حمایت اجتماعی یکی دیگر از مباحث روان‌شناسی است که می‌توان آن را مرتبط با بحث احسان دانست؛ محققان، حمایت اجتماعی را تبادلات بین‌فردی می‌دانند که شامل عاطفه^{۱۷}، تأیید و تصدیق^{۱۸}، مساعدت و یاری^{۱۹}، تشویق^{۲۰} و اعتبار دادن به احساسات^{۲۱} است (ابی ۱۹۹۳^{۲۲}). در سال‌های اخیر، تحقیقات بسیاری در زمینه

- 1 . Love.
- 2 . Kindness.
3. Jeffries, V.
4. Koole et al.
5. Peterson, C. & Seligman, M.
- 6 . Neuroticism.
- 7 . extraversion.
8. Openness.
- 9 . Agreeableness.
- 10 . Conscientiousness.
- 11 . Podsakoff, P.M.
- 12 . Midili.
- 13 . Kegelmeyer.
- 14 . Koole et al.
- 15 . untisocial.
- 16 . Narcissism.
- 17 . Affection.
- 18 . affirmation.
- 19 . aid.
- 20 . Encouragement.
- 21 . validation of their feelings.
- 22 . Abby.

پیامدهای روانی- اجتماعی حمایت اجتماعی انجام شده است. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که حمایت اجتماعی مطلوب می‌تواند احساس تنهایی^۱ را کاهش داده (پاموکیو و میدان^۲ ۲۰۱۰ نقل از تمنائی فر و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۳۵) و موجب رضایت از زندگی^۳ شود (قاندی و یعقوبی، ۱۳۸۷، ص ۷۲). با افزایش حمایت اجتماعی، پاسخ به استرس^۴ در افراد کاهش یافته و سلامت روان^۵ فرد بهبود می‌یابد (همتی‌راد و سپاه منصور، ۱۳۸۷، ص ۸۰).

یکی از مهم‌ترین دلایل رشد مطالعات در حوزه یاری‌رسانی، ساخت ابزارهایی بوده است که از خاصیت روایی و پایایی برخوردار بوده‌اند. مقیاس‌های موجود در خصوص رفتارهای رفتار خیرخواهانه را می‌توان به دو دسته تقسیم‌بندی کرد: مقیاس‌های سنجش رفتار یاری‌رسان، به‌عنوان یک سازه کلی و مقیاس‌های سنجش آن در موقعیت‌های خاص؛ که تعداد مقیاس‌های موجود در دسته‌بندی اول بیشتر است. مقیاس‌های اندازه‌گیری رفتار یاری‌رسان، به‌عنوان یک سازه کلی تحت عنوان مقیاس‌هایی تعریف می‌شوند که سعی دارند تمایل فرد را به بروز برخی از این رفتارها در زمینه‌ها و با انگیزه‌های مختلف مورد سنجش قرار دهند (گرین و همکاران^۶، ۱۹۹۴؛ جانسون و همکاران^۷، ۱۹۸۹، ص ۸۵۵، نقل از کجباف، سجادیان و نوری، ۱۳۸۹، ص ۱۰۳). در این قسمت به برخی از مقیاس‌هایی که برای سنجش مباحث مرتبط با احسان در روابط میان‌فردی، ساخته شده است، اشاره می‌گردد.

پرسش‌نامه رفتار نوع‌دوستانه وب^۸: این پرسشنامه به‌وسیله وب (۲۰۰۰) ساخته شد که طیف پاسخ‌گویی به این پرسش‌نامه پنج‌درجه‌ای لیکرت است. اسمیت^۹ (۲۰۰۶) میانگین همبستگی درونی گویه‌ها را ۰/۲۴٪ و ضریب آلفای کرونباخ آن را ۰/۹۵٪ گزارش نمود (نقل از عطادخت و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۴۴).

پرسش‌نامه رفتار نوع‌دوستانه: این پرسشنامه، به‌وسیله کارلو و راندل^{۱۰} (۲۰۰۲) برای سنجش رفتار نوع‌دوستانه ساخته شده که شامل ۲۳ گویه است و بر اساس مقیاس لیکرت سنجیده می‌شود (بیرامی، پوراسمعیلی، صالحی، ۱۳۹۰، ص ۶۸).

آزمون تحول اخلاقی ما^{۱۱}: این آزمون در سال ۱۹۸۱ به‌وسیله ما به‌منظور اندازه‌گیری جهت‌گیری‌های نوع‌دوستی و قضاوت اخلاقی ساخته شده است. این آزمون از دو قسمت تشکیل شده است که قسمت اول آن میزان نوع‌دوستی و قسمت دوم آن سطح تحول اخلاقی را می‌سنجد (کنان، گلدبرگ و گلن^{۱۲}، ۱۹۹۱، نقل از

1 . Feeling lonely.

2 . Pamukçu & Meydan.

3 . Life satisfaction.

4 . Stress.

5 . mental health.

6 .Green et al.

7 .Johnson et al.

8 .Webb.

9 .Smith.

10 .Carlo & Randall.

11 .Ma.

12 .Kennan, Goldberg & Glenn.

بیرامی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۶۷).

پرسش‌نامه رفتار نوع‌دو ستانه کارلو: این پرسش‌نامه (PTM-R)^۱ به وسیله کارلو و همکاران^۲ در سال ۲۰۰۳ طراحی شده است که به عنوان مجموعه‌ای از پاسخ‌های نمره‌گذاری شده به ۲۵ سؤال محاسبه می‌شود. پاسخ تمام سؤالات از ۱ تا ۵ نمره‌گذاری شده و نمره ۵ به بالاترین درجه رفتار نوع‌دوستانه دلالت دارد. بالاترین نمره در این آزمون ۱۴۰ است (کارلو و همکاران، ۲۰۰۳، نقل از خانی، غفاری و حقیقتیان، ۱۳۹۳، ص ۸۳).

با توجه به اینکه تحقیقاتی که در زمینه رفتار خیرخواهانه با رویکرد اسلامی انجام شده، بیشتر با دیدگاه اخلاقی و فقهی بوده و با نگاه و مقایسه با مباحث روان‌شناختی به آن پرداخته نشده است و اینکه بر اساس بررسی محقق هیچ‌یک از پژوهش‌های مفهوم احسان با هدف ساخت مقیاس انجام نگرفته است. بنابراین، این پژوهش در صدد پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است: رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی بر اساس منابع اسلامی چه مؤلفه‌ها و نشانه‌هایی دارد؟ ویژگی‌های روان‌سنجی پرسش‌نامه رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی بر اساس منابع اسلامی چیست؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، بنیادی^۳ (در مقابل کاربردی^۴) است که هدف اولیه از آن، گسترش دانش و افزودن بر مجموعه اطلاعات موجود در آن رشته علمی است (خوی‌نژاد، ۱۳۸۵: ص ۱۰۹) و از روش تحلیل محتوا (ای متون دینی)، که برای بررسی، توصیف، دسته‌بندی، مقایسه، و تجزیه و تحلیل مفاهیم محتوای آشکار پیام‌های موجود در متون (شریعت‌مداری، ۱۳۸۸: ص ۷۷) از جمله متون دینی مرتبط با احسان در مدیریت روابط میان‌فردی به کار گرفته شده است. برای ساخت پرسش‌نامه به ترتیب مراحل زیر انجام شد:

مرحله اول: منابع اسلامی مربوط به رفتار خیرخواهانه با توجه به مفهوم «احسان» شناسایی و مطالعه شد؛ در ادامه آیات و روایات مربوط به واژه‌های حسن، احسان، محسن و مشتقات آنها مفهوم‌شناسی و دسته‌بندی گردید. مرحله دوم: استخراج ۵۴ نشانه اولیه رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی بر اساس منابع اسلامی که به سه قسمت کلی رفتاری، شناختی و عاطفی تقسیم شدند. سپس جهت سنجش میزان تطابق گزاره‌های دینی با نشانه‌ها از نظر ۱۰ نفر از کارشناسان علوم اسلامی (سطوح عالی) و روان‌شناسی (کارشناسی ارشد و دکتری) استفاده گردید. نشانه‌هایی که مورد تأیید اکثر کارشناسان یعنی ۶ نفر از ۱۰ نفر کارشناس قرار گرفت، برای ساخت پرسش‌نامه لحاظ گردید و نشانه‌ای که مورد تأیید اکثر کارشناسان نبود، از پرسش‌نامه حذف گردید. در نتیجه تنها نشانه ۳۵ که «نظارت الهی» بود، مورد تأیید قرار نگرفت و حذف گردید و ۵۳ نشانه دیگر تأیید شد.

مرحله سوم: پس از استخراج نشانه‌های اولیه، هم‌گرایی و واگرایی نشانگان (۵۳ نشانه)، بر اساس تعاریف لغوی و اصطلاحی آنها و بنا بر نظر مکتوب کارشناسان (۱۰ نفر کارشناس علوم اسلامی و روان‌شناسی)، مورد بررسی قرار

1. Measure of Prosocial Tendencies for Adolescents – Randall.

2. Carlo et al.

3. basic.

4. Applied.

گرفت و نشانه‌هایی که با یکدیگر شباهت و هم‌پوشی داشتند، در یکدیگر ادغام گردیدند و نام جدید و یا نام یکی از نشانه‌های ادغام‌شده بر روی آن گذارده شد و در نتیجه نشانه‌ها به ۴۱ مورد کاهش یافت.

مرحله چهارم: در مرحله بعد، برخی نشانه‌ها که از نظر محتوایی با هم تشابه و هم‌پوشی داشتند، با همفکری و راهنمایی اساتید و با توجه به شباهت‌های محتوایی و مفهومی که میان نشانه‌ها و شاخص‌های احسان، وجود داشت، به ۶ مقوله یا مؤلفه نظری، «سودمندی اجتماعی»، «روابط مثبت»، «مثبت‌اندیشی»، «نفوذ-مطلوبیت»، «خویشنداری» و «تمامیت» تقسیم‌بندی شدند.

مرحله پنجم: این مرحله طراحی گویه‌ها بر اساس نشانه‌ها، مستندات و ارائه آنها به کارشناسان برای سنجش روایی محتواسـت. گویه‌های اولیه مقیاس اسلامی احسان در روابط میان‌فردی، شامل ۱۶۸ گویه اولیه بود که برای ۴۱ نشانه، طراحی گردید. سپس، برای بررسی روایی وابسته به محتوا، از دیدگاه ۱۰ نفر از کارشناسان علوم اسلامی و روان‌شناسی استفاده شد. آنها با استفاده از یک لیکرت ۵ درجه‌ای، میزان موافقت یا مخالفتشان را اعلام نموده و گویه پیشنهادی خود را ثبت نمودند.

مرحله ششم: پس از بررسی نظرات کارشناسان درباره گویه‌ها، از میان ۱۶۸ گویه اولیه، گویه‌هایی که درصد ۶۰ و بالاتر را کسب کرده بودند، مورد پذیرش قرار گرفت که تعداد زیادی از گویه‌ها و بیش از ۹۲ درصد از سؤالات اولیه که شامل ۱۵۶ گویه می‌شد، پذیرفته شد. سپس ۲۶ گویه دیگر به واسطه نظرات کتبی کارشناسان و اساتید و همچنین به دلیل تکراری و نامناسب بودن، از پرسش‌نامه حذف گردید و فرم پرسش‌نامه ۱۳۰ گویه‌ای که مورد توافق اکثر کارشناسان و استاد راهنما بود، برای اجرا آماده شد.

روش گردآوری اطلاعات

با استفاده از داده‌ها و مبانی مربوط به رفتار خیرخواهانه، بر اساس آیات و روایات و با مطالعه کتاب‌ها و پژوهش‌های روان‌شناسی در این موضوع، به‌ویژه در زمینه آزمون‌سازی، ساخت مقیاس اسلامی در دستور کار قرار گرفت. در این بخش، به‌منظور سنجش و اندازه‌گیری رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی و با توجه به مؤلفه‌ها و نشانه‌های به‌دست‌آمده، آزمونی اولیه طراحی، ساخته و اجرا گردید و داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نمره‌گذاری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، برای بررسی نظرات کارشناسان درباره روایی محتوا، از روش میانگین (موافقت بیش از ۶۰ درصد کارشناسان) استفاده گردید. برای سنجش روایی سازه پرسش‌نامه، از روش هم‌سانی درونی (همبستگی

پیرسون^۱) و برای بررسی اعتبار از روش‌های آلفای کرونباخ^۲، دونیمه‌سازی گاتمن^۳ و دونیمه‌سازی اسپیرمن-براون^۴ استفاده گردید. همچنین توزیع نرمال تک‌تک سوالات مورد بررسی قرار گرفت تا سؤالاتی که در توزیع نرماتشان کجی شدید و یا واریانس بسیار پایین دارند، از مجموعه گویه‌ها کنار گذاشته شوند.

جامعه آماری و حجم نمونه

جامعه آماری این پژوهش، همه ساکنان شهرک پردیسان قم بودند؛ با توجه به اینکه هدف اصلی این تحقیق، ساخت پرسش‌نامه اولیه است و در مباحث مربوط به روان‌سنجی، تعداد نمونه نسبتاً محدود که بین ۳۰ تا ۵۰ نفر باشند را جهت اجرای آزمایشی کافی می‌دانند (ثرندایک، ۱۳۷۵، ص ۷۴). در این پژوهش، پرسش‌نامه بر روی نمونه‌ای به حجم ۸۵ نفر اجرا گردید که ۴۴ نفر مرد، ۳۹ نفر زن و ۲ نفر جنسیت خود را مشخص نکرده بودند.

یافته‌های پژوهش

در بخش یافته‌های کیفی، ابتدا نشانه‌های رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی از منابع اسلامی استخراج و به ۵۴ نشانه و سه قسمت کلی رفتاری، شناختی و عاطفی، دسته‌بندی گردید که طبق بررسی‌ها از مجموع ۵۴ نشانه به‌دست‌آمده، ۳۴ نشانه رفتاری، ۱۶ نشانه شناختی و ۴ نشانه عاطفی برای رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی بر اساس منابع اسلامی به‌دست آمد. پس از استخراج نشانه‌های اولیه، هم‌گرایی و واگرایی نشانگان (۵۴ نشانه) مورد بررسی قرار گرفت و نشانه‌هایی که با یکدیگر شباهت و هم‌پوشی داشتند، در یکدیگر ادغام گردیدند و نام جدید و یا نام یکی از نشانه‌های ادغام‌شده بر روی آن گذارده شد و در نتیجه نشانه‌ها به ۴۱ مورد، کاهش یافت. در مرحله بعد، بررسی‌ها نشان داد که برخی نشانه‌ها از نظر محتوایی با هم تشابه و هم‌پوشی دارند. به همین جهت، با همفکری و راهنمایی اساتید و با توجه به شباهت‌های محتوایی و مفهومی که میان نشانه‌ها و شاخص‌های رفتار خیرخواهانه وجود داشت، آنها به ۶ مقوله یا مؤلفه نظری، تقسیم‌بندی شدند. محورها و مؤلفه‌های به‌دست‌آمده، به شرح ذیل است:

جدول ۱. فهرست مؤلفه‌ها و نشانه‌های احسان در روابط میان‌فردی براساس آیات و روایات

مؤلفه‌ها	نشانه‌ها	مؤلفه‌ها	نشانه‌ها
۱. سودمندی اجتماعی	صله رحم	۳. مثبت‌اندیشی	یاد خدا
	قرض دادن		فراموشی احسان
	احسان به والدین		احسان مایه برکت
	دعا کردن		احساس رضایت
	نیکی به همسایه		توقع جبران نداشتن

۱ . pearson correlation.

۲ . Cronbach Alpha.

۳ . Guttman.

۴ . Spearman-Brown.

نشانه‌ها	مؤلفه‌ها	نشانه‌ها	مؤلفه‌ها	
کمک به ایثار سخاوت	ارزش‌گذاری احسان خدمت به خود			
فداکاری راهنمایی	۴. نفوذ- مطلوبیت شهادت بر محسن بودن جلب دوستی و صمیمیت		کمک به ضعیف احسان علم احسان به مؤمن	
۵. خویشتن‌داری	عفو و بخشش کنترل خشم صبر		اصلاح بین مردم	
۶. تمامیت	پیش‌دستی در احسان فراگیری احسان فوریت در احسان دوام احسان احسان کامل مطابقت حرف با عمل احسان در هر حالی درون بهتر از برون پیروی از حق		خوش‌رویی مهربانی و محبت خوش‌رفتاری پرهیز از بدی احترام به دیگران نیکی به بدی‌کننده کلام مؤدبانه	۲. روابط مثبت

با توجه به اینکه هدف این پژوهش، ساخت آزمونی است که به صورت کمی بتواند رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی را بر اساس منابع اسلامی اندازه‌گیری نماید، برای بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی پرسش‌نامه، روایی محتوا، روایی سازه و اعتبار آزمون، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

برای بررسی روایی محتوا، از روش میانگین استفاده گردید؛ یعنی ۵۳ نشانه از ۵۴ نشانه‌ای که مورد تأیید اکثریت کارشناسان (۶ نفر از ۱۰ کارشناس) قرار گرفت، پذیرفته شد و پس از ادغام، به ۴۱ نشانه رسید. همچنین در روایی محتوای گویه‌ها، ۱۳۰ سؤال از ۱۶۸ سؤالی که به نظر اکثر کارشناسان (۶ نفر از ۱۰ کارشناس) نمرات ۳ یا ۴ (گزینه‌های خیلی زیاد و زیاد) را به خود اختصاص داده بودند، مورد پذیرش واقع شد و به اجرا درآمد.

در این پژوهش برای تعیین روایی سازه، از روش هم‌سانی درونی و شاخص خوب همبستگی پیرسون، استفاده شده است که در این روش ملاک بررسی هم‌سانی درونی، نمره کل آزمون است. برای این کار، همبستگی بین هر سؤال پرسش‌نامه با نمره کل آزمون محاسبه گردید. از مجموع ۱۳۰ سؤال پرسش‌نامه، ۱۲۶ سؤال دارای همبستگی مثبت معنادار با نمره کل آزمون بودند و فقط ۴ سؤال، همبستگی مثبت بسیار کمی با نمره کل داشتند که از فرم نهایی

پرسش‌نامه احسان در روابط میان‌فردی حذف گردیدند و سؤالی که همبستگی منفی معناداری با نمره کل داشته باشد، وجود نداشت.

جدول ۲. ضریب همبستگی هر سؤال با نمره کل پرسش‌نامه احسان در روابط میان‌فردی

سؤالات	همبستگی با نمره کل	سؤالات	همبستگی با نمره کل	سؤالات	همبستگی با نمره کل	سؤالات	همبستگی با نمره کل
۱	۰/۴۶۲(**)	۳۴	۰/۴۹۰(**)	۶۷	۰/۵۵۶(**)	۱۰۰	۰/۳۴۹(**)
۲	۰/۵۰۸(**)	۳۴	۰/۶۶۹(**)	۶۸	۰/۵۱۸(**)	۱۰۱	۰/۳۸۹(**)
۳	۰/۳۷۳(**)	۳۶	۰/۳۶۷(**)	۶۹	۰/۶۱۴(**)	۱۰۲	۰/۲۴۴(*)
۴	۰/۴۳۵(**)	۳۷	۰/۴۸۴(**)	۷۰	۰/۵۶۵(**)	۱۰۳	۰/۳۹۴(**)
۵	۰/۴۲۵(**)	۳۸	۰/۳۳۰(**)	۷۱	۰/۴۶۱(**)	۱۰۴	۰/۵۰۰(**)
۶	۰/۶۲۵(**)	۳۹	۰/۵۶۴(**)	۷۲	۰/۵۱۴(**)	۱۰۵	۰/۳۱۱(**)
۷	۰/۵۳۶(**)	۴۰	۰/۵۰۸(**)	۷۳	۰/۴۸۶(**)	۱۰۶	۰/۴۳۱(**)
۸	۰/۲۳۴(*)	۴۱	۰/۶۲۳(**)	۷۴	۰/۵۱۴(**)	۱۰۷	۰/۲۹۸(**)
۹	۰/۵۹۸(**)	۴۲	۰/۳۱۹(**)	۷۵	۰/۳۰۵(**)	۱۰۸	۰/۳۷۵(**)
۱۰	۰/۵۴۲(**)	۴۳	۰/۴۷۶(**)	۷۶	۰/۴۸۵(**)	۱۰۹	۰/۴۲۲(**)
۱۱	۰/۵۹۸(**)	۴۴	۰/۱۸۶	۷۷	۰/۴۹۹(**)	۱۱۰	۰/۰۹۴
۱۲	۰/۵۸۳(**)	۴۵	۰/۲۶۸(*)	۷۸	۰/۵۷۳(**)	۱۱۱	۰/۴۳۹(**)
۱۳	۰/۶۷۰(**)	۴۶	۰/۵۶۸(**)	۷۹	۰/۵۱۹(**)	۱۱۲	۰/۶۲۰(**)
۱۴	۰/۶۱۶(**)	۴۷	۰/۴۲۳(**)	۸۰	۰/۴۲۸(**)	۱۱۳	۰/۵۹۵(**)
۱۵	۰/۰۷۷	۴۸	۰/۵۹۶(**)	۸۱	۰/۵۳۱(**)	۱۱۴	۰/۳۳۹(**)
۱۶	۰/۴۵۰(**)	۴۹	۰/۳۶۵(**)	۸۲	۰/۴۷۷(**)	۱۱۵	۰/۲۷۴(*)
۱۷	۰/۲۱۴(*)	۵۰	۰/۵۳۲(**)	۸۳	۰/۳۳۹(**)	۱۱۶	۰/۵۲۸(**)
۱۸	۰/۵۷۳(**)	۵۱	۰/۴۶۶(**)	۸۴	۰/۵۳۷(**)	۱۱۷	۰/۳۴۷(**)
۱۹	۰/۲۷۶(*)	۵۲	۰/۰۲۸	۸۵	۰/۲۳۸(*)	۱۱۸	۰/۴۱۱(**)
۲۰	۰/۳۸۷(**)	۵۳	۰/۵۱۴(**)	۸۶	۰/۳۰۴(**)	۱۱۹	۰/۳۶۷(**)
۲۱	۰/۴۷۱(**)	۵۴	۰/۲۷۵(*)	۸۷	۰/۳۸۰(**)	۱۲۰	۰/۵۹۳(**)
۲۲	۰/۵۳۵(**)	۵۵	۰/۵۰۲(**)	۸۸	۰/۴۳۷(**)	۱۲۱	۰/۲۹۱(**)
۲۳	۰/۳۹۱(**)	۵۶	۰/۶۳۱(**)	۸۹	۰/۳۵۲(**)	۱۲۲	۰/۵۶۰(**)
۲۴	۰/۲۵۸(*)	۵۷	۰/۳۸۸(**)	۹۰	۰/۴۸۲(**)	۱۲۳	۰/۳۱۱(**)
۲۵	۰/۲۹۷(**)	۵۸	۰/۵۸۸(**)	۹۱	۰/۵۷۹(**)	۱۲۴	۰/۵۴۰(**)

سؤالات	همبستگی با نمره کل	سؤالات	همبستگی با نمره کل	سؤالات	همبستگی با نمره کل	سؤالات	همبستگی با نمره کل
۲۶	۰/۲۸۷(**)	۵۹	۰/۳۶۵(**)	۹۲	۰/۲۲۷(*)	۱۲۵	۰/۴۳۸(**)
۲۷	۰/۳۰۶(**)	۶۰	۰/۴۵۱(**)	۹۳	۰/۵۰۲(**)	۱۲۶	۰/۴۳۸(**)
۲۸	۰/۴۰۷(**)	۶۱	۰/۲۷۸(*)	۹۴	۰/۵۷۶(**)	۱۲۷	۰/۴۹۰(**)
۲۹	۰/۲۳۴(*)	۶۲	۰/۵۰۶(**)	۹۵	۰/۳۳۴(**)	۱۲۸	۰/۲۹۴(**)
۳۰	۰/۵۷۰(**)	۶۳	۰/۶۸۷(**)	۹۶	۰/۲۱۵(*)	۱۲۹	۰/۶۳۰(**)
۳۱	۰/۵۰۰(**)	۶۴	۰/۳۶۵(**)	۹۷	۰/۳۲۸(**)	۱۳۰	۰/۳۲۴(**)
۳۲	۰/۴۹۹(**)	۶۵	۰/۵۲۴(**)	۹۸	۰/۳۸۹(**)		
۳۳	۰/۵۶۸(**)	۶۶	۰/۳۸۸(**)	۹۹	۰/۳۳۸(**)		

* همبستگی در سطح ۰/۰۱ معنادار است و ** همبستگی در سطح ۰/۰۵ معنادار است

به منظور بررسی اعتبار پرسش نامه، از روش های محاسبه آلفای کرونباخ و دونیمه سازی گاتمن و اسپیرمن - براون، استفاده گردید. نتایج به دست آمده از ۸۵ شرکت کننده در اجرای پرسش نامه، نشان می دهد که پرسش نامه با آلفای کرونباخ کل ۸۳٪ دارای اعتبار نسبتاً بالایی است. همچنین نتایج به دست آمده از دونیمه سازی گاتمن ۹۰٪ و دونیمه سازی اسپیرمن - براون ۹۱٪ است که بیانگر اعتبار بالای پرسش نامه است؛ نتایج کامل در جدول ذیل ارائه شده است.

جدول ۲. نتایج آلفای کرونباخ و دونیمه سازی

آلفای کرونباخ	نیمه اول (۱ تا ۶۵)	مقدار	۹۴%	
		هاتعداد گویه	۶۵	
	نیمه دوم (۱ تا ۱۳۰)	مقدار	۹۳%	
		هاتعداد گویه	۶۵	
	هامجموع تعداد گویه		۱۳۰	
همبستگی بین دو فرم				۸۳%
ضریب اسپیرمن- براون	هاتساوی تعداد گویه		۹۱%	
	هاعدم تساوی تعداد گویه		۹۱%	
سازی گاتمن ضریب دونیمه		۹۰%		

همچنین جهت بررسی اعتبار و همسانی درونی، توزیع نرمال تک تک سؤالات مورد بررسی قرار گرفت و تعداد ۵ سؤال، که دارای توزیع نرمال و واریانس مناسب نبودند، از سؤالات حذف گردیدند؛ و در نهایت، پس از حذف ۹ سؤال، پرسش نامه ۱۲۱ سؤالی «رفتار خیرخواهانه در روابط میان فردی بر اساس منابع اسلامی» آماده گردید.

شیوه نمره‌گذاری پرسشنامه رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی بر اساس منابع اسلامی با مقیاس لیکرت چهاردرجه‌ای با گزینه‌های «کاملاً موافقم، موافقم، مخالفم و کاملاً مخالفم» طراحی شده است که در سؤالات مثبت، کاملاً موافقم = ۴، موافقم = ۳، مخالفم = ۲ و کاملاً مخالفم = ۱ نمره‌گذاری گردید و در سؤالات منفی، کاملاً موافقم = ۱، موافقم = ۲، مخالفم = ۳ و کاملاً مخالفم = ۴، نمره‌گذاری شده است که پایین‌ترین نمره، ۱۲۱ و بالاترین نمره ۴۸۴ می‌باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از این پژوهش، مفهوم‌شناسی و ساخت پرسشنامه اولیه «رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی بر اساس منابع اسلامی» است. نتایج سنجش روایی محتوا و سازه نشان داد که این آزمون، روایی لازم را برای سنجش احسان در روابط میان‌فردی، مطابق با آنچه از منابع اسلامی برداشت شده را داراست. اعتبار آزمون نیز با استفاده از روش ضریب آلفای کرونباخ و روش دونیمه‌سازی مورد محاسبه قرار گرفت و نتایج فوق نشان داد که پرسشنامه از اعتبار بالایی برخوردار است.

در بخش کیفی، پژوهش‌های مشابه دیگری در زمینه مؤلفه‌یابی خیرخواهی و نیکی به دیگران، در منابع اسلامی و روان‌شناسی صورت گرفته است که نتایج این پژوهش، با بعضی از آنها مشابه و با برخی دیگر ناهمخوان است. در تفسیر نمونه به برخی از مؤلفه‌های احسان اشاره شده است که در نهایت از مجموع آیات قرآن و اقوال مفسرین در این رابطه نتیجه گرفته است که مؤلفه‌های مهمی چون ایمان، انگیزه و نیت الهی داشتن (حُسن فاعلی)، نیک بودن ذاتی کار (حُسن فعلی)، شکل شایسته کار (هیئت صدور) و رساندن خیر به دیگران، در مفاهیم اصلی احسان وجود دارند (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۴۰). همچنین درباره مفهوم‌شناسی و مؤلفه‌یابی احسان، کلیشمی (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای، ۱۹ کد و یا نشانه را برای احسان، دسته‌بندی نموده است و از این طریق، مدل فرهنگ سازمانی احسان محور را بر اساس منابع اسلامی ارائه کرده است. سروری مجد (۱۳۹۳) در مقاله‌ای ابعاد احسان را از حیث اعتقادی و رفتاری، به چند دسته کلی تقسیم می‌کند که به این شرح است:

۱. ایمان به خدا و عمل صالح؛ ۲. نیکی به خلق؛ ۳. صبر؛ ۴. عفو و کظم غیظ؛ ۵. جهاد در راه خدا.

به دلیل مشترک بودن منابع پژوهش‌های اسلامی، مؤلفه‌ها و نشانه‌هایی که در این پژوهش ارائه گردیده است، بسیار مشابه نشانه‌ها و مؤلفه‌های نظری تحقیقات مذکور است و هم‌پوشی زیادی دارد؛ مانند نشانه‌های مشترکی چون ایمان و یاد خدا، عفو و گذشت، صبر، نیکی و خدمت به خلق، مهربانی و محبت. ولی به دلیل اینکه در پژوهش حاضر علاوه بر موارد مذکور، به صورت جزئی و مصداقی به نشانه‌های دیگر احسان نیز، پرداخته و توجه شده است، تعداد نشانه‌ها به ۴۱ نشانه رسیده است و به جنبه‌های رفتاری، شناختی و عاطفی احسان، توجه بیشتری شده است؛ درحالی‌که در موارد دیگر، مانند مقاله کلیشمی، به ۱۹ نشانه و عمدتاً نشانه‌های رفتاری اشاره گردیده است و در تحقیقات مشابه دیگر، به نتایج کمتری دست یافته‌اند.

همچنین در مباحث مشابه رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی، در روان‌شناسی نیز به مؤلفه‌های شخصیتی فرد یاری‌رسان و نوع دوست اشاره گردیده است. گسترده‌ترین تلاشی که در روان‌شناسی تاکنون در مورد شناخت

ویژگی های شخصیت نوع دوست گزارش شده، از بایرهوف و کلاین (۱۹۹۱) به نقل از بارون و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۵۸۵) است که نتیجه تحقیقات و آزمایش های آنها، مؤلفه های پنج گانه ای را برای شخصیت نوع دوست بیان کرده اند که عبارت اند از:

۱. همدلی؛ ۲. پاداش اعمال خوب در دنیا؛ ۳. احساس مسئولیت اجتماعی؛ ۴. برخورداری از مرکز مهار درونی؛ ۵. عدم خودمحوری.

همچنین جفریز (۱۹۹۸) تمایل افراد به یاری رسانی را تحت عنوان فضیلت های خویشتن داری، تحمل و شکیبایی، عدالت، احسان، تدبیر و دوراندیشی خلاصه می کند (نقل از شریفی و همکاران، ۱۳۸۹) و این پنج فضیلت اخلاقی نشان می دهد که شخصیت نوع دوست، شخصیتی تک بعدی ندارد؛ بلکه چندین جنبه از شخصیت وی شامل کنترل انگیزه ها و محرک ها، ابتکار، باورهای راستین، مهربانی و دوراندیشی، در رفتارهای مثبت اجتماعی وی تأثیر می گذارند (کول و همکاران، ۲۰۰۱ نقل از پترسون و سلیگمن، ۲۰۰۴). برخی از نشانه های استخراج شده در پژوهش حاضر می تواند به نحوی، با مؤلفه های مطرح شده به وسیله بایرهوف و کلاین و یا جفریز، ارتباط داشته باشد؛ مانند مؤلفه همدلی و یا برخورداری از مرکز مهار درونی، خویشتن داری و تحمل و شکیبایی. ولی برخی نشانه های تحقیق حاضر با محورها و مؤلفه های مذکور در روان شناسی، به دلیل تفاوت منبع استخراج آنها و اینکه منبع پژوهش حاضر منابع الهی و اسلامی است، ولی منبع آنها انسانی است، همخوانی ندارند و متفاوت است. در این پژوهش، ۴۱ نشانه استخراج شده از منابع اسلامی، به صورت نظری به ۶ عامل و مؤلفه کلی (سودمندی اجتماعی، روابط مثبت، مثبت اندیشی، نفوذ-مطلوبیت، خویشتن داری و تمامیت) دسته بندی گردیدند که در این قسمت، به تبیین هریک از آنها پرداخته می شود:

مؤلفه سودمندی اجتماعی، بیانگر میزان نفع رسانی و سودمندی فرد نیکوکار برای دیگران است. نفع رسانی و حمایت اجتماعی می تواند، عاطفی، شناختی و رفتاری باشد. فرد نیکوکار، این حمایت ها را در نشانه ها و مصادیقی چون قرض دادن، صله رحم، اصلاح میان مردم، راهنمایی، دعا کردن، احسان کردن به والدین، یتیمان، همسایگان، ضعیفان، مؤمنین و همچنین سخاوت و بخشش به دیگران نشان می دهد. جلوه بارز و کامل این سودمندی زمانی است که فرد برای دیگران و اجتماع، از خودگذشتگی و فداکاری می کند.

مؤلفه روابط مثبت، میزان حسن خلق، خوش رفتاری و برخورد نیکو و محترمانه با دیگران را بررسی می کند. فرد نیکوکار در معاشرت با دیگران و خدمت به آنها، با مهربانی، محبت و خوبی رفتار می کند و از هرگونه بدی، منت گذاشتن و آزار دیگران، در قبال کمک به آنها پرهیز می نماید.

مؤلفه مثبت اندیشی، منعکس کننده نگرش فرد، به خدمت و احسان به مردم است. شخص نیکوکار با پشتوانه اندیشه های الهی و با نگرشی مثبت، ارزشمندانه، خالصانه و احساس رضایت، به نیازمندان کمک می کند و خدمت به دیگران را در حقیقت احسان و خدمت به خود می داند و در این راه، از افکار و اندیشه های منفی مانند ترس از فقر و یا توقع جبران کردن از دیگران، به دور است. بر طبق یافته های این پژوهش، افرادی می توانند در عرصه مدیریت اجتماعی موفق شوند که دارای روحیه احسان و خدمت گذاری به دیگران باشند. بدون داشتن چنین روحیه ای، موفقیت در عرصه مدیریت کلان اجتماعی آن هم در جامعه اسلامی امکان ناپذیر است.

مؤلفه نفوذ-مطلوبیت، میزان محبوبیتی را که افراد به واسطه خدمت و احسان به دیگران کسب کرده‌اند، مورد سنجش قرار می‌دهد. فرد نیکوکار به دلیل اعمال انسان‌دوستانه و خدمتی که به دیگران می‌کند، مورد محبت و دوستی دیگران واقع می‌شود و در میان اطرافیانش فرد بانفوذ و محبوبی است و دیگران از او به نیکی یاد می‌کنند. مؤلفه خویش‌داری، بیانگر قدرت فرد برای مهار درون در برابر سختی‌ها، اذیت و آزارها و مواردی است که باعث خشم انسان می‌شود. شخص نیکوکار، در برابر حوادث سخت و خشم‌انگیز، خودکنترل است و واکنش منفی از خود بروز نمی‌دهد و خطاکار را مورد عفو قرار داده و می‌بخشد.

مؤلفه تمامیت، میزان تام و کامل بودن نیکی به دیگران را مورد بررسی قرار می‌دهد. در منابع اسلامی، برای احسان در روابط میان‌فردی، شرایطی مانند پیش‌دستی در احسان، فراگیری، فوریت و دوام در احسان، بیان شده است که به نظر می‌آید، با انجام و رعایت آنها، فرد محسن یک احسان کامل را به دیگران انجام داده است. در بخش کمی، همان‌گونه که اشاره شد، برای ۴۱ نشانه به‌دست‌آمده، ۱۶۸ گویه اولیه طراحی گردید که در نهایت، طبق نظر کارشناسان، ۱۳۰ گویه مورد پذیرش و اجرا قرار گرفت. به نظر می‌رسد که یکی از دلایل عدم پذیرش گویه‌ها از سوی کارشناسان، طراحی آنها به صورت منفی بود، و دلیل دیگر، تکراری بودن محتوای سؤالات بود که مورد پذیرش کارشناسان قرار نگرفت. همچنین در بخش بررسی روایی سازه آزمون، به نظر می‌رسد علت پایین بودن ضریب همبستگی برخی از گویه‌ها، عدم هماهنگی معنای کلی گویه‌های حذف‌شده با تم و محور اصلی کل سؤالات بوده است.

برای رسیدن به اعتبار بالایی آزمون، توزیع نرمال تک‌تک سؤالات مورد بررسی قرار گرفت و تعداد ۵ سؤال، که دارای توزیع نرمال و واریانس مناسب نبودند از سؤالات حذف گردیدند؛ به نظر می‌رسد، علت پایین بودن واریانس این سؤالات، کلیشه‌ای بودن آنها و اینکه مطلوب اکثر افراد این است که به این سؤالات پاسخ مثبت دهند و لذا همه پاسخ‌دهندگان نمرات بالایی (نمره ۳ و ۴) را از پاسخ به این سؤالات دریافت نموده‌اند؛ بنابراین توزیع نمرات آنها کجی شدید و یا واریانس بسیار پایین دارند و توزیع نرمال متناسبی در پاسخ به این سؤالات وجود نداشت. پرسش‌نامه رفتار خیرخواهانه در حوزه‌های مختلف علوم انسانی و به‌ویژه تنظیم و مدیریت روابط میان‌فردی می‌تواند کاربرد داشته باشد. بر اساس یافته‌های این پژوهش افرادی می‌توانند در مدیریت اجتماعی موفق باشند که در این پرسش‌نامه نمره بالایی کسب نمایند.

پیشنهاد می‌شود که اجرای پرسش‌نامه در جامعه‌های آماری متفاوت و حجم بزرگ‌تری از آزمودنی‌ها، به‌گونه‌ای که بررسی تحلیلی عاملی رفتار خیرخواهانه در روابط میان‌فردی بر اساس منابع اسلامی، بر مبنای روش‌های آماری میسر گردد.

فهرست منابع

- قرآن کریم (۱۳۹۲). ترجمه علی مشکینی، قم، الهادی.
- آذربایجانی، مسعود؛ سالاری، محمد رضا؛ عباسی، اکبر؛ کاویانی، محمد و موسوی اصل، سید محمد (۱۳۹۰). *روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
  - اسدی علی (۱۳۸۹). «سیمای مهر مفهوم شناسی و مصادیق احسان در قرآن»، *معرفت اخلاقی*، سال اول، شماره چهارم، ص ۹۵-۱۱۴.
  - بارون، رابرت؛ بیرن، دان و برنسکامب، نایلا (۱۳۸۹). *روان‌شناسی اجتماعی*، ترجمه: یوسف کریمی، تهران، نشر روان.
  - بیرامی، منصور؛ پوراسمعیلی، اصغر؛ صالحی، مجتبی و عندلیب، مرتضی (۱۳۹۰). «بررسی نقش عامل‌های شخصیتی در پیش‌بینی تحول اخلاقی و میزان نوع‌دوستی»، *فصلنامه پژوهش‌های نوین روان‌شناختی*، سال ششم، شماره ۲۱، ص ۲۳۱-۲۴۶.
  - بیرهوف، هانس ورنر (۱۳۸۴). *رفتارهای اجتماعی مطلوب از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی*، ترجمه: رضوان صدقی‌نژاد، تهران، نشر گل‌آذین.
  - تمنایی، فر، محمد رضا؛ لیث، حکیمه؛ منصوری نیک، اعظم (۱۳۹۲). رابطه حمایت اجتماعی ادراک شده با خودکارآمدی در دانش‌آموزان، *مجله روان‌شناسی اجتماعی*، سال هشتم، شماره ۲۸، ص ۳۱-۳۹.
  - تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۸۷). *غرر الحکم و درر الکلم*، قم، دارالکتب الاسلامی.
  - ثرندایک، رابرت ال (۱۳۷۵). *روان‌سنجی کاربردی*، ترجمه: حیدر علی هومن، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
  - خانی، لطفعلی؛ غفاری، مظفر؛ حقیقتیان، منصور (۱۳۹۳). بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی و نوع‌دوستی با نگرش پزشکان به اخلاق حرفه‌ای، *اخلاق و تاریخ پزشکی*، دوره هفتم، شماره ۴، ص ۸۰-۹۱.
  - خوی‌نژاد، غلامرضا (۱۳۸۵). *روش‌های پژوهش در علوم تربیتی*، تهران، انتشارات سمت.
  - دهقان‌پور، علیرضا و بخشی، ژیل (۱۳۹۳). «معناشناسی احسان در قرآن». *پژوهشنامه معارف قرآنی*، شماره ۱۷، ص ۶۱-۸۱.
  - راغب اصفهانی، حسین بن علی (۱۴۱۲ ق). *مفردات الفاظ القرآن*، تصحیح: صفوان عدنان داوودی. دمشق، دارالقلم.
  - سروری‌مجد، علی (۱۳۹۳). «ابعاد فرهنگ احسان در قرآن و سنت»، *مطالعات فرهنگ ارتباطات*، سال پانزدهم، شماره ۵۷، ص ۱۹۷-۲۱۶.
  - سیف، علی‌اکبر (۱۳۹۰). *ساختن ابزارهای اندازه‌گیری متغیرهای پژوهشی در روان‌شناسی و علوم تربیتی (آزمون و پرسشنامه)*، تهران، نشر دیدار.
  - شریفی، رضا؛ اسکندری، حسین؛ دلاور، علی؛ برجعلی، احمد. (۱۳۸۹). «ویژگی‌های شخصیتی افراد ایثارگر و یاری‌رسان با تأکید بر شخصیت مطلوب در سازمان نظامی». *فصلنامه روان‌شناسی نظامی*، سال اول، شماره سوم، ص ۲۱-۲۹.
  - شریعتمداری، مهدی (۱۳۸۸). *تحقیق و پژوهش در علوم رفتاری*، تهران، کوهسار.
  - طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۱۸. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۶ ق). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. بیروت، دارالمعرفه.
۱۹. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق). *تبیان فی تفسیر القرآن*، به کوشش: احمد حبیب العاملی، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
۲۰. عطادخت، اکبر؛ زارع، رقیه؛ کرامتی، نرگس (۱۳۹۴). «ارتباط میزان علاقه اجتماعی با سلامت عمومی سالمندان غیرمقیم و مقیم در مراکز سالمندان شهر ستان اردبیل»، فصلنامه *آموزش بهداشت و ارتقای سلامت*، دوره سوم، شماره دوم، ص ۱۴۱-۱۴۹.
۲۱. غزالی، محمد بن محمد (بی تا). *احیاء علوم الدین*، بیروت، دارالکتب العربی.
۲۲. قانلی، غلامحسین؛ یعقوبی، حمید (۱۳۸۷). «بررسی رابطه بین ابعاد حمایت اجتماعی ادراک شده و ابعاد بهزیستی در دانشجویان دختر و پسر»، *ارمغان دانش*، دوره ۱۳، شماره ۲، ص ۶۹-۸۱.
۲۳. قرشی بنابی، علی اکبر (۱۳۷۱). *قاموس قرآن*، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
۲۴. کار، آلان (۱۳۸۵). *روان شناسی مثبت*، ترجمه: حسن پاشا شریفی و همکاران، تهران، نشر سخن.
۲۵. کجباف، محمدباقر؛ سجادیان، ایلناز؛ نوری، ابوالقاسم (۱۳۸۹). «بررسی ساختار عاملی، روایی و اعتبار مقیاس گرایش های اجتماعی مطلوب در بین دانشجویان»، *جامعه شناسی کاربردی*، سال بیست و یکم، شماره دوم، ص ۱۰۱-۱۱۸.
۲۶. کلیشمی، احسان رهبر (۱۳۹۲). «شناسایی مؤلفه های احسان در منابع شیعی؛ ارائه مدل فرهنگ سازمانی احسان محور». *نشریه الکترونیکی جستارهای مبین*، سال نخست، جستار شماره ۱۳، ص ۱-۲۳.
۲۷. محقق حلی (ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن الحسن). (۱۳۸۹ ش). *شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام*، تهران، اعلمی.
۲۸. مصطفوی، حسن (۱۴۰۴ ق). *التحقیق فی کلمات القرآن*، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۲۹. مکارم شیرازی، ناصر؛ آشتیانی، محمدرضا؛ امامی، محمدجعفر؛ الهامی، داود؛ ایمانی، اسدالله؛ حسینی، عبدالرسول و همکاران (۱۳۷۱). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۰. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۰). *القواعد الفقهیه*، قم، مدرسه الامام علی ابن ابیطالب (ع).
۳۱. نوری الطبرسی، میرزا حسین (۱۴۰۸ ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، قم، مؤسسه آل البيت (ع).
۳۲. همتی راد، گیتی؛ سپاه منصور، مژگان (۱۳۸۷). «رابطه بین استرس و حمایت اجتماعی در دانشجویان دانشگاه تهران»، *اندیشه و رفتار*، دوره ۲، شماره ۷، ص ۷۹-۸۶.

33. Peterson, Christopher & Seligman, martin E. P. (2004) Character Strengths and virtues, a Handbook and Classification, Oxford University Press.
34. Carlo, G ., Hausmann, A., Christiansen, S., & Randall, B. A. (2003). Sociocognitive and Behavioral Correlates of a Measure of Prosocial Tendencies for Adolescents Psychology, *Department of Faculty Publications, Department of Psychology*
35. Jeffries, V. (1998). Virtue and the altruistic personality. sociological perspectives, 41 ,151-166
36. Rushton, J. P., Chrisjohn, R. D., and Fekken, G. C. (1981). The altruistic personality and the self-report altruism scale. *Pers. Indiv. Differ.* 2:1
37. Webb, Deborah J., et al. (2000). "Development and Validation of Scales to Measure Attitudes Influencing Monetary Donations to Charitable Organizations." *Journal of the Academy of Marketing Science* 28: 299-309

